

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938-1939 рр.)

З 28 січня по 3 лютого 1929 р. у Відні проходив Перший Конгрес Українських Націоналістів, на якому була створена організація, яка за словами Є.Коновальця мала "суттєво вплинути на політичний вигляд всієї решти світу" [14, с.8]. Організаційно ОУН поділялась у Західній Україні на 10 округ. Всі вони підлягали Крайовій Екзекутиві ОУН, Закарпатської округи на перших порах не існувало.

Спроба створити осередок ОУН на Закарпатті відбулася в кінці 1929 р., коли С.Новаківська з учнів Ужгородської вчительської семінарії сформувала організацію, чимось подібною до галицького Українського Військового Об'єднання. Однак, на той час на Закарпатті ще не були створені для цього відповідні умови. Як писав Ю.Химинець, "грунт ... не був відповідно приготовлений" [15, с.72]. Організація проіснувала недовго. Після невдалого замаху на одного з головних русифікаторів краю Є.Сабова, С.Новаківська та інші члени організації були заарештовані і засуджені чехословацьким судом.

В першій половині 30-х років ініціативу проявив Ю.Химинець - представник молодшої генерації в краї. Починаючи з осені 1934 р., на його квартирі в Мукачеві постійно відбувалися зустрічі членів закордонного Проводу ОУН. До Мукачева приїжджали Ярослав Барановський, Ганна Чемеринська-Барановська, Олег Кандиба, Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Олекса Гасин, Зенон Кассак та інші [15, с.74]. Справа пішла на покращення. В 1936 р. виник навіть жіночий відділ юнацтва ОУН, який очолила Марія Химинець. Необхідно відзначити, що ідеї українського націоналізму не запустили глибоко коріння на Закарпатті, а тому націоналістичний рух не набув масового характеру.

Починаючи з другої половини 30-х років Закарпаття стає в центрі уваги Проводу ОУН. В 1937 р. Є.Коновалець навіть запропонував створити його окремих штаб для Закарпаття, а О.Чемеринський видав книгу "Платформа Закарпаття", яку слід вважати своєрідною програмою ОУН по відношенню до краю. Автор був переконаний, що визволення Закарпаття можливе тільки при умові незалежності всієї України. В чому полягає головна причина такої особливої уваги ОУН до Закарпаття?

Генерал М.Капустянський писав, що "ця держава (Чехословац-

ція. - М.В.) разом з Карпатською Україною посідала ключові позиції на Сході Європи і творила своїм геополітичним положенням та поважним стратегічно-економічним потенціалом безпосередню загрозу Німеччині та перепону для її походу на Схід. Також вона була зручним ґрандшармом для радянських і антантських летунських армій" [II, с.131]. Політичні і військові кола Європи зацікавилися Закарпаттям після підписання радянсько-чехословацького договору. На цей факт звернув увагу відомий військовий теоретик, автор "Української воєнної доктрини" М.Колодзінський. У своїй праці "Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття" він доводив, що "почерез Закарпаття ми стали б твердою ногою в середині Європи й мали б відповідний вплив на її політику. Під оглядом стратегічним Закарпаття було б неоцінним для оборонної системи української держави... Сильно уфортифіковані Карпати зможуть вдержати ворожий наступ зарівно з полудня як і з заходу" [II, с.152].

1938-1939-ті роки - період найбільш тісних взаємовідносин між Проводом ОУН і урядом Карпатської України. Тодішній голова ОУН полковник Андрій Мельник пригадував: "Перші дні перебування мною агенд виповнені були гарячковими заходами допомоги Карпатській Україні; туди спрямовані були всі наші сили й засоби, якими розпоряджали ми" [II, с.33]. Тернопільський воявода 22 жовтня 1938 р. повідомляв вищу польську владу, що Провід ОУН обговорив "положення у зв'язку з подіями в Карпатській Україні і настроями в Галичині" [6, с.86]. 20 грудня 1938 р. Вояводський уряд в Тернополі повідомляє Варшаву, що ОУН обговорювала питання роздобування зброї і засилання людей на Закарпаття. Польським властям було відомо, що "українські господарські й освітні установи підтримують і фінансують український рух на Закарпатті" [6, с.88-89]. Дане повідомлення підтверджується архівними документами. Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р., обговорювали питання допомоги карпатському уряду. Вони прийшли до висновку, що "Галичина могла б вислати Карпатській Україні в першій мірі сировинних кооператорів, учителів, інженерів і шоферів" [3, ф.3, оп.3, спр.173, арк. 15,16]. Осип Думін писав у листі до А.Волошина: "1) якими фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеподаних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну. Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?" [3, ф.3, оп.3, спр.173, арк.15,16].

Для того, щоб краще розібратися в обстановці, до Праги

здійснив поїздки Андрій Мельник. Львівський часопис "Діло" повідомляв, що він "мав очолити збройні сили Карпатської України" [2, 19 лист.]. Які питання обговорював А.Мельник з представниками чехословацького уряду невідомо. Генерал М.Капустянський писав, що мова йшла про забезпечення Карпатської Січі зброєю [11, с.133]. Переправляти зброю нелегальним шляхом з Галичини не було можливості хоча б по тій причині, що Провід ОУН її в достатній кількості не мав. Це відповідальне завдання було покладено на сотника Ріхарда Ярого, який його не виконав. Як пізніше з'ясувалося, в інтереси Ярого не входило позитивне вирішення проблеми зброї. З.Книш писав: "Сьогодні справа ясна. Ріхард Ярий виконував німецькі доручення. Німеччина була заінтересована в мирній ліквідації Карпатської України..., при допомозі Ярого саботувала транспорту зброї" [5, с.431]. Необхідно відзначити, що Карпатська Січ постійно відчувала нестачу зброї і можливо саме це привело до кровопролитних сутичок 13-14 березня 1939 р. між січовиками і чеським військом, в результаті яких Січ втратила близько 100 чоловік [12, с.24] .

Провід ОУН став ініціатором цілого ряду акцій протесту проти угорських і польських зазіхань на Закарпаття. По всій Галичині прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Організатором багатьох із них був Роман Шухевич, який у жовтні 1938 р. прибув до Львова. В ході одного з таких мітингів було повибивано вікна в угорському консульстві і зроблено напад на польську поліцію [13, с.308].

20 жовтня 1938 р. Женевська Українська Пресова Служба передала закликає голови Проводу ОУН А.Мельника до українського народу, в якому, зокрема, говорилося про необхідність воім стати "судильною лавою на службу Нації й зокрема бути готовими під очасну пору кинути максимум національної енергії для скріплення сил у боротьбі за Українську Карпатську Державу" [11, с.204] . На цей заклик відгукнулись тисячі українців, перш за все галичан. Почалися масові переходи польсько-чеського кордону. В Самборі, Станіславі, Коломиї та інших містах Галичини відбувалися судові процеси над тими, кому не пощастило успішно перейти кордон. Урядова газета "Нова свобода", яку редагував В.Тренджа-Донський, повідомляла: "... в Самборі судять три дівчини: Марію Менциноську, Марію Пляник і Теофілю Яворську. Їм закладають приналежність до ОУН" [10, 7 берез.]. "Суд в Станіславові, - говорилося в іншому повідомленні, - засудив за нелегальний перехід в Карпатську Україну 14-літнього гімназійного учня П.Совія, 18-літнього... Д.Демчи-

шина на 6 місяців в'язниці, студента Володимира Кордубу і Петра Кулика на 10 місяців в'язниці та М.Калитяка з Коломиї на 6 місяців в'язниці" [10, 25 лют.]. Зустрічаємо повідомлення про вивок для членів ОУН Володимира Біланюка, Михайла Клебуса, Юрка Венгера, Степана Зельського [9, 14 верес.]. Писала "Нова свобода" про судовий процес у Львові над 35 членами ОУН [9, 11 жовт.].

Для того щоб уникнути нових судових процесів, уряд А.Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву "Проти нерозважної еміграції", яку опублікували чи не всі українські газети. Дана відозва була опублікована ще й тому, що нерідко чеські прикордонники віддавали спійманих перехідців кордону з Галичини та Волині полякам. Цей факт відзначала і галицька преса [2, 16 груд.]. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Прикордонна січова сторожа постійно повідомляла: "Втікачі українські з Польщі затримані в Сабінові. Просять дістатись до Ужгороду" [3, ф.3, оп.3, спр.64, арк.13]. Львівський часопис "На переломі доводив, що "в самій Січі є багато українських емігрантів з-поза Карпатської України" [8, ч.6] .

Польські власті неодноразово зверталися до чеського уряду з вимогами вплинути на уряд Карпатської України, який, на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди на території краю. Хустська влада, як правило, давала таку відповідь: "Ніяка польська пропаганда на території Підкарпатської Русі не ведеться, а антипольські настрої є викликувані виключно тим, що з Польщі переходять терористи" [3, ф.3, оп.1, спр.13, арк.2]. Ноти протесту польського посла з'являлися постійно і зрозуміло, що уряд А.Волошина не міг з ними не рахуватись. У нотах головна увага зверталася на масовий перехід кордону українцями. Галичини і прихильне відношення до них Карпатського уряду. Необхідно відзначити, що такі факти ускладнювали і без того вельке становище молодій автономній країні. Яку позицію у цьому відношенні займав Провід ОУН? З.Книш з цього приводу писав: "Дяктей до праці в Карпатській Україні було потрібно, але на те вистачали прогідні і здібні одиначі, що їх доставила ОУН зо свєіх місцевих та еміграційних кадрів, а часто теж: з ЗУЗ (західно-українських земель. - М.В.). Масовий перехід рядового членства отворював тільки кліптікову ситуацію урядові Карпатської України у внутрішньо-політичних відносинах і грозив дипломатичними конфліктами назовні. Стало ясным і безсумніним, вже після упадку Карпатської України, що ці дві чи три сотні галицьких боювиків більше чи менше тут нічого не рїшали" [5, с.298]. Окремими членами ОУН, які були

більш радикально настроєні, не задоволені був уряд Карпатської України. А.Волошин "просив не утруднювати йому і так важкого положення у відношенні до Праги, надсилати культурних діячів і всяких фахівців, а не крикунів-революціонерів, що вже почали діяти на нерви місцевим українським провідникам" [6, с.49]. Провід ОУН у ситуації, яка склалася, прийняв єдино вірне рішення: обмежитися засиланням на територію Карпатської України військових фахівців, що мали великий бойовий досвід, а також керівних провідників ОУН. Однак, незважаючи на прийняття даного рішення, нелегальні переходи польсько-чеського кордону не припинялися виключно до падіння Карпатської України. Фактично вони вийшли з-під контролю Проводу ОУН.

Хто з керівників ОУН взяв активну участь у розбудові Карпатської України та її збройних сил і які доручення виконував?

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників Проводу ОУН з керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУН представляв М.Химинець. Він, фактично, виконував обов'язки зв'язкового між Проводом ОУН і Карпатською Україною. Обговорювалося питання про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі і були розподілені обов'язки між членами Проводу ОУН. Військовий штаб опочатку очолював полковник Аркао, а потім полковник Інат Стефанів. Микола Чирський керував "Летючою Естрадою", Михайло Михайлович і Валентин Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспарантів, тощо. Відомий письменник Олег Кандиба (псевдо Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців "Гюверла". Він же був координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. Ярослав Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню і уряду А.Волошина. Саме через нього відбувалися контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями. Омелян Сеняк (Канцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але "проявив всі свої зусилля, щоб поміч ... була достатня і своєчасна" [II, с.33]. Генерал М.Капустянський "був покликаний Проводом Українських Націоналістів для окремого завдання" [4, с.92]. Місцем його осідку була "амбасада" - приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської Організації Демократичного Відродження України. Згідно з розробленим планом, М.Капустянський (Степовик, генерал, Низола) "мав ждати своєї черги, як надходячі події розвинуться ширше" [4, с.91]. Залучалися до військових справ колишні генерали Української Га-

лицької Армії Віктор Курманович і Всеволод Петрів. До штабу Карпатської Січі також ввійшли Роман Шухевич (Шука), Зенон Косака (Тарнавський), Осип Карачевський (Свобода), Гриць Барабаш (Чорний), Євген Врецьона (Волянський).

Особливо теплих слів заслуговує Михайло Колодзінський (Гузар) – найбільш легендарна постать на цьому відрізку історії Закарпаття, його праця "Українська воєнна доктрина" (частини I–3) була високо оцінена у військових колах Європи, а її автор став у один ряд з відомими теоретиками військового мистецтва. На думку М.Колодзінського "наша воєнна доктрина має достосовуватись до політичних змагань України. В нашій визвольній війні бере участь увесь народ, тому воєнна доктрина мусить будуватись на охопленні цілого життя народу – так, як це було за княжих часів і за Хмельницького" [7, с.22]. М.Колодзінський мріяв про сильну армію, яка буде стояти на сторожі кордонів України. "Нам не можуть імпонувати малі армії, малі концепції й малі люди" [7, с.35] – заявляв він. Полковник М.Колодзінський, як і деякі його товариші, теж не вірив у те, що Карпатська Україна вистоїть, але притримувався думки, що "коли вже нема розумного виходу з тяжкого положення, то треба вміти вмерти по героїськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь" [7, с.10]. Наотупні події довели, що це були не пусті слова, а глибоке переконання автора "Української воєнної доктрини".

Василь Гренджа-Донський у своєму щоденнику "Щастя і горе Карпатської України" називає М.Колодзінського "мозком" Січі [1, с.83].

Очевидець трагедії Карпатської України Іван Сарвадій окремими барвами описав опробу Колодзінського, хоч в деякій мірі, прятувати становище. "Частина в силі одного полку, – писав І.Сарвадій, – під проводом поручника Михайла Гузара – Колодзінського займають бойові становища при битій дорозі на Краонім Полі й далі вдовж залізничного насипу. Командант ... проявляє свій військовий хист тим, що налагоджує зв'язки з військовими" [12, с.30]. Він залишав поле бою останнім. Будучи важко пораненим, разом із своїм товаришем Зеноном Косаком (Тарнавським), М.Колодзінський потрапив у полон до угорських терористів. Поблизу Солотвина їх розстріляли.

Слабоозброєні карпатські січовики відступали перед сильною угорською армією. 18 березня 1939 р. останні захисники Карпатської України припинили опір. Як оцінити роль штабу Січі, а він опірався в основному з членів ОУН, у подіях 15–18 березня?

Необхідно відзначити, що за винятком полковника М. Колодзінського, штаб фактично не діяв, а точніше "дезертирував, полишивши звичайних січовиків їх власній долі" [12, с.30]. "Я не знаю, чи спроможні ми уявити собі, - дивувався І.Сарвадій, - як ці "Личарі абсурду" боролися на Краснім полі цілий день..." [12, с.30].

Таким чином, Провід ОУН приділяв значну увагу подіям, які відбувалися наприкінці 30-х рр. в Карпатській Україні. Вони внесли певний вклад у розбудову Карпатської України і її збройних сил, організували політичну і матеріальну підтримку молоді країни. У трагічні дні Карпатської України окремі члени Проводу ОУН показали приклади мужності і героїзму. Переважна більшість членів військового штабу Січі, зневірившись у власних силах, покинули територію краю, залишивши на призволяще її молодих захисників.

1. Гренджа-Донський Василь. Твори.-Т.УШ.-Вашінгтон, 1987;
2. Діло.-1938;
3. Закарпатський Обласний Державний Архів;
4. Календар-альманах "Нового шляху".-Торонто, 1991;
5. Книж Зиновій. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 роках.-Торонто, 1960;
6. Книж Зиновій. Ярослав Барановський.-Париж, 1990;
7. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина.-Торонто, 1957;
8. На переломі.-1939;
9. Нова свобода.-1938;
10. Нова свобода.-1939;
11. Організація Українських Націоналістів. 1929-1954.-Париж, 1955;
12. Сарвадій Іван. Змова проти уряду Карпатської України.-Торонто, 1960;
13. Сторінки історії України. XX століття.-Київ, 1992;
14. Чайківський В. ОУН - УНА на чолі визвольної боротьби (20-50-ті роки).-Тернополь, 1992;
15. Химивець Юліан. Закарпаття - земля української держави.-Ужгород, 1991.

ДЕЯКІ СУПЕРЕЧНОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ НА ЗАКАРПАТТІ В ПЕРШЕ ПІСЛЯВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

В динаміці життєвого рівня населення області в 1945-1945 роках перепліталися як позитивні, так і негативні процеси. Прогресивні зрушення в умовах і образі життя населення були пов'язані в першу чергу з поступовою ліквідацією безробіття. У 1955 році кількість робітників і службовців на державних підприємствах складала 140913 чоловік (2.-С.122). Тисячі людей були зайняті в артілях промислової кооперації, дрібних підприємствах. Утворення колгоспної системи у 1949 році - волею і примусовими методами - закріплювало цей соціальний прогрес і на селі.

Проте, певна ліквідація безробіття на Закарпатті за вказані роки не здійснилася. Особливо гостру нестачу робочих місць відчувало населення гірських районів, насамперед, Міжгірського, Великоберезнянського, Воловецького і Рахівського. Основна маса селян була зайнята сезонною роботою, переважно у весняно-літній період.

Економічний розвиток створював умови, в яких стало можливим залучення у виробництво жінок. У 1955 році їх п'ятома вага у кількості зайнятих по галузях народного господарства складала 32 проценти (2.-С.124). Вони також ширше брали участь у суспільно-політичному житті. Уже у 1947 році до місцевих Рад області було обрано 2342 жінки, або 30,51 процент всіх обраних (1.-ф.1, оп.1, спр.169, арк.79).

Але як і інші сторони соціального прогресу, зростання жіночої зайнятості не у повній мірі підкріплювалося розширенням відповідних форм соціального обслуговування. Це ускладнювало виховання дітей з боку жінки. Повільно відбувалися зміни у нерівнорозподілі побутових навантажень у сім'ї, які склалися у той час, коли основну частину праці поза домом виконували чоловіки. Тепер трудова зайнятість поза домом стала вирівнюватися і у 50-і роки більш-менш вирівнялася. У сім'ї роль чоловіка і жінки змінювалась уповільнено.

Виникла проблема подвійного навантаження, яке певністю